УДК 007 : 304 : 070

О. П. Михайлова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПУБЛІЦИСТИКИ КАРЕЛА ЧАПЕКА (ЗА ТВОРАМИ «ЕКСПЕРИМЕНТ ПРОФЕСОРА РОУССА», «ЯК РОБИТЬСЯ ГАЗЕТА», «ХВАЛА ГАЗЕТАМ»)

У статті проаналізовано твори Карела Чапека, виділені основні жанрові особливості його публіцистики, серед яких – актуальність тематики творів, їхня мовностилістична насиченість та автобіографізм.

Ключові слова: жанр, мовностилістичний портрет, тематика, актуальність, теорія 5 С, афористичність, іронія.

Публіцистика чеського письменника в Україні фактично невідома. Найчастіше роблять переклади його романів, п'єс, гуморесок, а публіцистику минають. Хоча Чапек був відомий і як талановитий журналіст та публіцист. Він започаткував так звані «стовпці» – журналістські твори особливого типу, щось середнє між заміткою та фейлетоном. Та й загалом Чапек вміло жонглював можливостями жанрової палітри. Аналіз та дослідження публіцистики чеського журналіста дасть змогу ретельніше вивчити авторські особливості системи жанрів, їхні мовностилістичні ознаки та більше дізнатися про світову жанрову палітру.

Об'єктом дослідження стали твори Карела Чапека «Експеримент професора Роусса», «Як робиться газета», «Хвала газетам».

Предметом дослідження є жанрові особливості публіцистики Карела Чапека.

Новизна. У роботі досліджується історичне тло, актуальність публіцистичних матеріалів, взаємозалежність жанрів та мовностилістичних ознак.

Мета роботи – проаналізувати публіцистику Карела Чапека, її концептуальні, жанрово-тематичні та мовностилістичні особливості.

Завдання, поставлені у роботі, – дослідити тексти чеського письменника, виділити характерні жанрові особливості його творів через взаємозалежність концептуальних, тематичних та мовностилістичних ознак.

Жанрова палітра публіцистики Карела Чапека дуже гнучка і незвичайна. В одному матеріалі можна простежити ознаки усіх різновидів жанрової системи: репортажу (інформаційний), огляду (аналітичний), нарису чи фейлетону (художньо-публіцистичний). Жанри усіх творів обумовлюються насамперед певними тематичними, мовностилістичними та концептуальними ознаками.

Дуже цікавим у цьому контексті є нарис «Експеримент професора Роусса». Це одна зі сторінок історії криміналістики, а точніше психології криміналістики, яку чи не найвідоміший чеський письменник і публіцист XX століття Карел Чапек подав смачно, під вишуканим художнім соусом. Історія розповідає про такого собі слюсаря Ченека Суханека, який вже тиждень перебуває під арештом за підозрою у вбивстві власника таксі Йозефа Чепелкі. Машина зниклого Чепелкі знайдена в сараї Суханека, а на кермовому колесі і під сидінням водія виявлено плями крові. Заарештований все заперечує, однак професор Роусс пропонує підозрюваного погратися в асоціації: «Я вимовляю слово, а ви повинні негайно ж вимовити інше слово, що вам прийде в цей момент у голову, навіть якщо це буде нісенітниця, nonsens, дурниця. У підсумку я, на підставі ваших слів, розповім вам, що у вас на умі, про що ви думаєте і що приховуєте» [1]. Урешті Роусс викриває злочинця та демонструє своє вміння на інших героях.

Тут слід розглянути загальне тло епохи. Справа в тому, що автор жив і працював на зламі XVIII та XIX століть. Саме в цей період розвивається асоціанізм – один з головних напрямів розвитку психології, що зводив усі складні психічні процеси до комбінації елементарних асоціацій – відчуттів, уявлень і найпростіших почуттів. Асоціативна психологія стає прикладним знаряддям. Наприклад, у криміналістиці методом асоціативного експерименту починають користуватися для того, щоб виявити причетність особи до події, злочину, (особливо, коли ця особа все заперечує), щоб викрити неправду, а також відтворити ті прогалини, «білі плями», які особа спеціально упустила під час офіційного допиту. Зазвичай у таких випадках після двох-чотирьох нейтральних слів пред'являють емоційне слово, потім знову одне-два нейтральних [2, с. 284-288] (наприклад, у творі ДОРОГА, Шосе, Прага, БЕРОУН). Для таких експериментів дуже важливими є показники часу реакції, про що, власне, і говорить професор Роусс. Пізніше вислів Чапека «Найкращі думки приходять бездумно» зарахують до роздумів над асоціативним мисленням.

Спостерігається ще один цікавий момент. На початку XX століття Ганс Гросс, австрійський юрист, автор назви наукової галузі «криміналістика», основоположник західноєвропейської криминалістики та судової психології публікує монографію «Кримінальна психологія», у одному з розділів якої розглядається асоціативний експеримент, описаний Чапеком. Гросс був професором кримінального права в Чернівцях, Празі та Граці. Тож цілком можна припустити, що прототипом професора Гарвардського університету Роусса, «славетного американця чеського походження» став Ганс Гросс.

Окрім того, що тема актуальна, вона ще й безпрограшна. Тут спрацьовує так звана теорія 5 С (секс, сенсація, страх, смерть, сльози і т. д.), про які не міг не знати Карел Чапек. А тут, як ми бачимо, є навіть дві складові цієї теорії: смерть водія Йозефа Чепелки та сенсація, пов'язана із застосуванням експеримента професора Роусса.

Цей твір увійшов до збірки Чапека «Оповідання з однієї кишені» (1929 р.), слідом за нею були «Оповідання з другої кишені», творам якої притаманні детективний характер, оригінальність сюжетів та гумористичність. Зважаючи на назви збірок, цілком логічно було б назвати «Експеримент професора Роусса» оповіданням. Однак цей твір настільки психологічний, з динамічним сюжетом та несподіваними поворотами, що твір цілком претендує на жанр публіцистичної новели. Певно, дається в знаки характер драматурга. У цілій серії творів («Експеримент професора Роусса», «Замах», «Ясновидець»тощо) автор висміює посадових осіб, чиновників, суддів, журналістів, які часто мають спільні риси з підслідними. Так, наприклад, після того, як Роусс виводить злочинця на чисту воду, він так само легко викриває, що фах добровольця експерименту – журналістика. Тобто автор прагне показати, що людина незалежно від соціального рангу, професії, віку здатна видати все приховане завдяки асоціативному зв'язку.

Цікаво, що автор вводить в історію героя-журналіста, це доволі автобіографічно. Крім того варто зазначити, що тема журналістики теж одна з яскравих у творчості Чапека.

Мовностилістичне багатство Чапека одразу впадає в око. Особливо вирізняється мова двох героїв твору: власне професора Роусса та репортера Вашатка. Американець чеського походження Ч. Д. Роусс доволі підкреслено, іноді за браком лексики, вживає варваризми з англійської, деякі з них цілком зрозумілі, інші потребують перекладу, що, власне, автор і робить у зносках («control» – контроль, «mechanically» – механічно, «bless you» – благословляю Вас!, «Mene tekel»,»Mane tekel fares». – Згідно з біблійським переказом, таємничий вогняний напис, що пророкував загибель жорстокого царя Вавилонії Валтасара і його династії. У переносному значенні – нещастя та помсти).

Дуже художнім робить Карел Чапек мовний портрет репортера Вашатка, який до всіх простих однозначних слів добирає асоціації у вигляді крилатих висловів, метафор, штампів, фразеологізмів та інших стилістично забарвлених мовних зворотів. Наприклад, на слово «музика» з уст репортера звучать така відповідь: «Музика майбутнього. Заслужений ансамбль. Ми – народ музикантів. Вабливі звуки. Концерт держав. Мирна сопілка. Бойові фанфари. Національний гімн». До слова «очі» – «Зав'язані очі Феміди. Колода в оці. Відкрити очі на істину. Очевидець. Пускати пил в очі. Безневинний погляд дитяти. Зберігати як зіницю ока». Загальновживане слово візок відгукнулося висловами «Тріумфальна колісниця. Колісниця Джаггернаута. Карета швидкої допомоги. Оздоблена вантажівка з мімічною трупою».

Завдяки дуже ретельно виписаному мовному портрету журналіста відчувається певна награність і навіть комізм ситуації. Адже з огляду на відповіді Вашатка навіть неозброєним оком можна здогадатися, що доброволець експерименту – або літератор, або журналіст, словом, людина, що працює зі словом, а оскільки на подібні заходи обов'язково запрошені представники преси, то все ж більше шансів, що доброволець – журналіст. Тобто визначити професію можна було, просто логічно подумавши.

Діалогічність твору виказує драматургічний досвід Карела Чапека. Про це ж свідчить і лаконічність та односкладність речень («Дуб, – кинув професор. – Могутній, – прошептав випробуваний. – Як? – перепитав професор, немов не зрозумівши. – Лісовий велетень, – сором'язливо пояснив чоловік»).

Як уже й зазначалося раніше, Карел Чапек з великим ентузіазмом, а головне – знанням – описував журналістську діяльність в тих чи інших проявах, адже знав її кухню досконало. Він пропарцював у журналістиці понад двадцять років (з 1917 був журналистом и критиком в газеті «Narodní listy» («Національна газета»), із 1921 до своєї смерті працював журналістом, культурним і політичним редактором в газеті «Lidove noviny» («Народна газета»). Цитати з його публіцистичних творів про журналістику можна вважати справжніми афоризмами: «Журналісти дещо схожі з Данаєвими доньками, яких боги засудили наповнювати водою бездонну бочку». «У своє виправдання журналістика може послатися на великий дарвінівський закон виживання рядового». Про власне свою роботу в журналістиці Карел Чапек відгукувався так: «Роботу в газеті я вважаю великим благом: вона змушує мене цікавитися усім на світі – політикою, економікою, спортом, останніми новинами і т.д.; таке досить широке спілкування з життям дуже корисно людині, проводити за письмовим столом шість-вісім годин щодня».

З доброю іронією та пієтетом Чапек описує газету і як її працівник («Як робиться газета»), і як читач («Хвала газетам»). Із влучністю автор підмічає, що журналісти в редакції втрапляють начебто випадково, насправді вони представники різних професій. І ця тема, до речі, є актуальною і сьогодні («існує інститут журналістики, але я ще не зустрічав журналіста, який би вийшов звідти» [3]). Мало що змінилося в газетній справі з часів Чапека: у редакціях залишилися і неймовірна метушня в останні дні перед виходом номера, і з'являються «ляпи», які веселять читача, і злі редактори, і добрі відповідальні редактори.

Так само залишилося тяжіння до всього «смаженої» теми матеріалів. В есе «Хвала газетам» Карел Чапек наводить як приклад матеріал під заголовком «В чеських Будейовицях винищено п'ять тисяч кішок», і потім хай і надто детально, але дуже справедливо каже: «Чеські Будейовиці не втраплять в газети, доки в них все спокійно. Потрібно, щоб там влаштували масове нищення кішок або, щонайменше, вибори, щоб це солідне місто постало

перед людством в тривожному і трагічному світлі» [4]. І такий має бути кожен матеріал, аби він привернув увагу читача.

Автор описує від її початкового етапу аж до друку та виходу. Він іронізує над кожною ситуацією, спростовує кожен міф, який міг зародитися про редакційну роботу поза редакцією. («Маючи чималий досвід газетної роботи, я берусь прямо заявити, що Дік Говард і Джіммі О'Доннелі в більшості не мають власного автомобіля, і їх погоня за новинами найчастіше обмежується телефоном і гарячковим перегортанням інших газет» [3]). Чапек нібито показує негативний бік роботи газетяра, однак робить це настільки вправно та захоплююче, що спрацьовує зворотній ефект, мимоволі читач хоче стати журналістом, долучитися до цієї копіткої роботи.

Варто зазначити, що Чапек дає поради журналістам. Він робить це кожною своєю висловленою думкою, однак абсолютно не відчувається моралізаторство, що робить його публіцистику легкою, читабельною.

До мовностилістичних ознак слід зарахувати лаконічність, а водночас уміння помітити деталь – у цьому фішка Чапека. Афористична, метафорична і разом з тим легка мова. не оперує якимись над аналітичними прийомами, його докази – це афористичні висловлювання, прикладний характер тверджень і прикладів.

Незважаючи на іронічне подачу, Чапек зумів вловити і висловити саму суть народження газети: з буденної напруженої і, здавалося б, нікчемної праці з'являється «вічне диво, гідне тихого і побожного схиляння». І Чапек свідомо робить висновок: «Редакційна атмосфера сповнена фамільярності, люди газети метушливий і трохи цинічні, часто поверхневі і легковагі, але я думаю, що якщо б мені було призначено знову народитися на світ, я би знову дав спокусити себе в журналістику» [3].

Публіцистика Чапека цінна насамперед своєю актуальністю та жанровою оригінальністю. Дуже шкода, що саме такі лаконічні, але вишукані твори Чапека не читають у школі. Можливо, саме вони відкрили б ще юному читачу надзвичайно майстерний стиль цього чеського письменника. Окрім того, твори Чапека ще й виховують, бо коли читаєш і помічаєш описані ним типові помилки за собою, одразу стає трохи соромно. Це іронія над самим собою, виховна іронія, що має оздоровити суспільство.

Список використаних джерел

1 Чапек К. Експеримент професора Роусса [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/SOCFANT/CHAPEK/chapek10.txt
2. Шиханцов Г. Юридическая психология. Учебник для вузов / Г. Шиханцов. – М.: Издательство Зерцало, 1998. – 341 с.
3. Чапек К. Як робиться газета. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lib.ru/SOCFANT/CHAPEK/chapek 10.txt
4. Чапек К. Хвала газетам [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://lib.ru/SOCFANT/CHAPEK/chapek10.txt
5. Крапчетова О. Писатель-журналист о писателях и журналистах. Чешская культура [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kultura.prag.ru/litera05.htm

In this article we have analized the works of Karel Chapek and distinguished the main genre peculiarities of his publicistic writings, among which are topicality, linguostylistic intensity and autobiographical character of the writings.

Key words: genre, linguostylistic portrait, subjects, relevance, the «5C» Theory, aphoristic character, irony.

УДК 007 : 304 : 070

Л. М. Монич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЯВИЩЕ ПУБЛІЦИСТИКИ ТА НАУКОВОЇ ПУБЛІЦИСТИКИ ЯК ЇЇ СКЛАДОВОЇ

У статті розглядається феномен публіцистики, її історія. Особливу увагу зосереджено на явищі наукової публіцистики. Коротко описано основні жанри наукової публіцистики.

Ключові слова: публіцистика, жанри, історія, наукова публіцистика.

Звідки почалася історія публіцистики сказати важко. Відомий французький вчений Ернест Ренан називав піонерами публіцистики біблійних пророків. Німецький економіст Карл Бюхер у своїй науковій розвідці «Виникнення газети» та німецький журналіст, автор тритомної фундаментальної історії німецького друку Людвіг Саламон ведуть її генеалогію від Давньої Греції (у сучасному журналістикознавстві цієї позиції дотримуються як українська школа журналістики (В. Здоровега, Й. Лось, в середині XX ст. – М. Шлемкевич), так і російська (Л. Світіч, В. Учонова, З. Смелкова, В. Ворошилов, Г. Прутцков та ін.) [6, с. 42]. На відміну від цих дослідників, наприклад, Б. Горєв вважав, що зародження публіцистики відбулося разом із появою масового читача та засобів відтворення літературних творів (книгодруку), тобто на початку капіталістичного періоду в Європі, а саме – у XV ст. в Італії (де, за Б. Горєвим, з'явилась перша газета і перший памфлет).